

L. Simon László

HATALOM – HITVALLÁS – ESZKÖZ

Megjegyzések az állam kultúrafenntartó szerepéről

„A közgyűjtemények és a hatalom kérdéskörében napjaink talán leginkább figyelmet érdemlő jelensége az, hogy a közgyűjteményi rendszer által megőrzött kulturális örökség következő generációk számára való átadásának folyamatába betört a közvetlenül a hatalmi érdekek és birtoklási szándékok mentén szerveződő technológiabirtokosi kör – véli a nemzeti könyvtárunk főigazgatója, Monok István. – A hagyományok átörökítésének leginkább teret nyerő módja a digitális másolatok elterjesztése. Ez a mód lehetőségeiben demokratikus is, meg nagyon is ellenőrizhető. A kultúra, a közgyűjtemények birtoklásának kérdése így – és ebben az értelemben – napjainkra hatalmi kérdéssé vált.”¹ Miközben az előbbi megállapítással teljes egészében egyetértek, azzal is szembe kell néznünk, hogy a kultúra nyilvánosságához juttatásának átalakuló, szélesedő, ugyanakkor továbbra is ellenőrizhető módjai, a kulturális közvetítés erős mediatisálása, s ilyen módon a közízlés felülről történő alakítása is erős hatalmi centrumok létrejöttét eredményezhetik. Tehát annak ellenére, hogy a kultúrát egyesek a pénzügyi források – nemzetgazdasági mértékkel nézve – igen csekély mértéke miatt nem tekintik fontos politikai felvonulási területnek, bizonyos körök éppen a kibontakozás, a hatalmi pozícióból történő építkezés elsődleges terepének használják.

Akarva-akaratlanul ezen politikai tőkére is konvertálható pozíciószerző célokat szolgálják a nyilvánosságot mesterségesen alakító médiumok, illetve azok a nemzeti kultúrát, művelődést, a kortárs magyar irodalom, művészet gazdagságát elfedő műsorkészítők is, akik anyagilag is érdekeltek egy torz² és nem teljes kép közvetítésében.³

¹ MONOK István: *A hatalom és a közgyűjtemények = A könyvtárak és a hatalom. Tanulmányok és dokumentumok*, szerk. Uő., OSZK–Gondolat, Budapest, 2003, 14.

² A torz kép alatt azt értem, hogy egyes vezető, sőt monopolhelyzetben levő műsorok szinte kizárólag a nagyvárosi szubkultúrákat mutatják be, alig szánva időt és így nyilvánosságot a magyar kultúra, közművelődés, művészet, örökségvédelem számottevő részére. Pedig „a közös műveltség lerombolása az egyéni »élmények«, hitek, szubkultúrák vagy nyelvjátékok egyenértékűségére hivatkozva egyáltalán nem igazságos – véli Lányi András. – Ha mindenki azt csinál, hisz és helyesel, amit akar, akkor vagy megsemmisül a közjó mint a közjavakra vonatkozó közmegegyezés – erre azonban csak civilizációs katasztrófák idején találunk példát –, vagy pedig egyes csoportok kimaradnak ezek élvezetéből, és szegregálódnak.” (LÁNYI András: *A kultúra finanszírozása. Vitairat*, Kortárs 2005/1. [www.kortaronline.hu/0501/lanyi.htm].)

³ Ebben az összefüggésben érdekes, de a témához szorosan nem köthető a populáris kultúra fogalmának a megközelítése, hiszen az állami forrásokból élő, hatalmi pozícióból beszélő médiumok

Ebben az egyre jobban piacvezérelt kulturális közegben, ahol mind nehezebben, és elsősorban intézményi oldalról, fenntarthatósági szempontból foghatók meg a nemzeti érdekek, még maguk a kulturális élet aktív alakítói is nehezen tudják összefoglalni mai hazai kulturális viszonyaink legsúlyosabb – részben elméleti, részben gyakorlati – problémáit. Az elmúlt évek közéleti vitái, ilyen tárgyú publikációi alapján úgy tűnik, a következő, állami szintű megoldást is igénylő, egyre súlyosbodó problémákkal kell szembenéznünk:

1. A folyamatosan növekvő társadalmi különbségek miatt egyre kevesebben, valamint igen eltérő mértékben és módon tudnak a kulturális javakhoz hozzáférni.

2. A politikai (állami, önkormányzati, állam által fenntartott [köz]alapítványi) csatornákon keresztül érkező, a kulturális értékteremtést és örökségvédelmet szolgáló – egyébként is csökkenő – források elosztása súlyos egyenletlenségeket mutat.⁴

(„közzolgálati” televíziós műsorok, s az ilyen műsorok által teremtett felületeket saját produkciójuk, könyveik, értékrendjük ingyenes reklámozására is felhasználó műsorvezetők és visszatérő vendégeik), valamint a kereskedelmi csatornák a közzolgálati ágban is minduntalan feltűnő szereplői folyamatosan azt akarják elhíttetni, hogy az úgynevezett magas- és a populáris kultúra „összeérése”, egybemosódása spontán, alulról kiinduló kulturális folyamat eredménye, s a valós közönségigényeket elégti ki. Ezzel szemben egyet kell értenünk Keserü Katalin művészettörténésznek egy tanácskozáson elhangzott véleményével, hogy valójában erőteljes üzleti szempontok húzódnak meg a manapság populárisnak nevezett kultúra termékeinek megkonstruálása és ránk erőszakolása mögött. Természetesen a populáris kultúra is változó tartalmú fogalom, így más tartalommal bírt a kevésbé mediatisztált viszonyok, azaz a kilencvenes évek előtt. Ugyanakkor a populáris kultúra gazdasági, médiapiaci körök által generáltsága nem mond ellent annak a ténynek sem, hogy a populáris kultúra is visszahat a magaskultúrára, a kortárs képzőművészetben például folyamatosan tematizálódnak és átértelmeződnek bizonyos populáris kultúrából átvett elemek, motívumok, témák, amelyeknek az alkalmazása csak alkalmanként kritikai jellegű. A populáris kultúra fogalmának értelmezése magyarázata is igen eltérő, például Liszka József erősen vitatható megközelítése szerint „a populáris kultúra a népi kultúra újabb megnevezése, amely főleg angolszász nyelvterületen használatos. A népi kultúra kifejezés alatt hagyományosan a paraszti kultúrát értettük, amely mára gyakorlatilag megszűnt. De a népi kultúrára jellemző jelenségek hagyományozódása folytatódik. A populáris kultúra tágabb fogalom: magába foglalja mind a paraszti kultúrát, mind a városi polgárság nem az úgynevezett »magas kultúrába« tartozó megnyilvánulásait, például a proletariátus kultúráját, a szalagavatói, ballagási szokásokat” (lásd www.hhrf.org/ujszo/2000/264/kultura.htm). Liszka fogalomhasználatában a populáris kultúra szinte egyet jelent az urbanizálódó világ „népi” kultúrájával, a városi folklórral. A fogalmak tisztázásához ajánlom POVEDÁK István *Népi kultúra vagy populáris kultúra? Birkózás a fogalmakkal* című dolgozatát (Tiszatáj 2004. augusztus, 84–88), amelyből kiderül, hogy a populáris kultúra fogalma a 20. századhoz köthető, „azon belül is az 1920–1930-as évekhez, a tömegmédiák (rádió, mozi, televízió) kialakulásához és rohamos gyorsasággal való elterjedéséhez. A populáris kultúra emiatt több területen is élesen szemben áll a hagyományos »népi kultúra«-értelmezéssel. [...] Napjaink populáris kultúrája tehát a tömegmédiák hatása alatt áll.” (Uo., 86–87.) Ezt a fogalommagyarázatot elfogadva különösen érdekes volt Bozóki András miniszter azon 2006-os kijelentése, hogy az általa vezetett tárca „nem magaskulturális minisztérium” (lásd www.fn.hu/cikk/00110000/118652/nem_magaskulturalis_minisztorium.php).

⁴ Sokan ezért is igényelnék az állam szerepének folyamatos csökkentését, míg mások éppen az állam szerepének erősítésétől várnák az igazságosabb elosztást. Süvecz Emese független kurátor véleménye

3. Az állam és a költségvetési megszorításokkal gyakorlatilag ellehetetleníthető önkormányzatok folyamatosan vonulnak ki a kultúra finanszírozásából, miközben pótlólagos forrásokról senki sem gondoskodik. Ennek következtében az intézményrendszer zsugorodásának, illetve a bennük folyó szakmai munka, az önként vállalt feladatellátás szükségszerű csökkenésének, esetenként színvonalésésnek lehetünk tanúi, aminek elsősorban az az oka, hogy a pénzszerzés mind több időt vesz el az elmélyült alkotó, szakmai, tudományos munkától.

4. A megszülető értékek nyilvánossága mind a közszolgálati, mind a magánmédiumokban korlátozott, erősen kiszolgáltatott a médiumokat uraló gazdasági-politikai-kulturális csoportok és érdekközösségek értékpreferenciáinak, valamint hangadók személyes és szűkebb csoportérdekeinek. A nyilvánosság torzulása erőteljesen befolyásolja a befogadók fogyasztási szokásait, tehát a folyamat önmagát generálóvá vált, hiszen az olvasók, nézők, hallgatók azt veszik, aminek a létéről a médiából tudomást szereznek, tehát a médiafelületek kihasználása hosszabb távon üzleti haszonra konvertálható versenyelőnyt jelent. Különösen aggályos ez a közpénzekből finanszírozott műsorok esetében.⁵

5. A pályázati rendszer, amely látszólag demokratizálja és szakmai szintre viszi a kultúrára szánt pénzek elosztását, szinte lehetetlenné teszi a nagy átfogó programok megvalósítását, de a kisebb értékes kezdeményezések is gyakran vesznek el a teljesen rossz hazai pályázati rendszerben. A nagy nemzeti és uniós pályázatok sokszor nem a tényleges problémákat akarják orvosolni, ezért a kulturális élet résztvevői az elképzeléseiket, terveiket, megvalósítandó műveiket gyakran a pályázati keretekhez igazítják. Azokra a művészeti elképzelésekre, amelyek egyik pályázatba sem illeszthetők be, szinte lehetetlen forrásokat találni.⁶ Igaza van Lányi Andrásnak, a jelenlegi ma-

szerint „a kultúrafinanszírozás nem vehető ki az állam hatásköréből, mert ez egyértelmű igazságtalanságok forrása lenne”. (NAGY Gergely: *Modellválság kellős közepén? Finanszírozás és nonprofit szféra*, Műértő 2006. április [<http://hvg.hu/hvgmuerto/muert0604kulturfinanszirozasi.aspx>].)

⁵ Ez minden művészeti területen, de a tudományos nyilvánosság esetében is megfigyelhető. Például az elmúlt tíz év magyar játékfilmjeit, valamint a színészeink televíziós foglalkoztatását figyelve a hazai közönségnek úgy tűnhet, hogy mindösszesen 15–20 hadra fogható magyar színész van. Eközben a főiskola és a színtanodák ontják magukból a tehetséges színészeket, a vidéki és a határon túli teátrumokban kiváló tehetségek játszanak, csak nem kapnak filmszerepeket, s nincsenek színházi televíziós közvetítések. Hasonló a helyzet például a kiválasztott írók, képzőművészek sztárolása esetében is, a jelenség nemcsak a médiumok szerepvállalásában figyelhető meg, hanem mindez visszahat a baloldali kormányzat kitüntetési politikájára is.

⁶ A hazai pályázati rendszerrel az is gond, hogy hozzájárul az állam fenntartói felelősségének a csökkenéséhez. „A rendszer »trükkje« ebben rejlik: pályázati útra terelik olyan kulturális tevékenységek finanszírozását, amelyek fenntartásáért az állam felelősséget vállalt, illetve amelyek költségvetési intézményekben folynak. Megszűnik a költségvetés szűkmarkúságával kapcsolatos vita intézmények és fenntartók között, és helyébe lép a nemes versengés a pályázók között. Ahol az állam még mint pályázató sem vonható felelősségre a támogatás elmaradásáért, hiszen nem »ő« döntött, hanem egy

gyar „pályázati rendszer a megtévesztés, a mellébeszélés és az üres ígéretek versenye, a szervilitás próbája, a kettős könyvelés olimpiásza. A versenyzőknek ahhoz, hogy elvégezhessék munkájukat, de a pályázatban vállalt kötelezettségeiknek is látszólag eleget tegyenek, a csalás és okirat-hamisítás minden lehetséges módozatát igénybe kell venniük. Ezzel természetesen a kiírók is tisztában vannak.”⁷

6. A magánmecenatúra hiánya, illetve a magántámogatások kanalizálásának is erőteljes átpolitizáltsága szintén komoly problémát jelent. A magántámogatók egy része eleve csak a reklámfelületet jelentő projekteket támogatják, másrészt érték-választásaiknál őket is erőteljesen befolyásolják a médiahatások. De arra is jócskán lehet példát találni, hogy a politikai kirekesztődés, a megbélyegzés következtében fordulnak el magántámogatók az egyébként értékes, támogatásra érdemes művészekről, csoportokról, szervezetekről, folyóiratokról.⁸

7. A hihetetlen mértékben túlbürokratizált államigazgatás a kulturális élet szereplőit is fölösleges béklyóba zárja. Nemcsak a pályázati és az adórendszer bonyolultságára gondolok, hanem az adószámmal nem rendelkező külföldi állampolgárok jövedelemszerzésének megnehezítésére is, ami a határon túli magyaroknak szánt tiszteletdíjak és honoráriumok kifizetését is lehetetlenné teszi. Mindezek a nemzetközi kapcsolatok építését és ápolását is ellehetetlenítik.

Értelemszerűen adódik a kérdés: ebben a helyzetben mi lehet az állam feladata és kötelessége? Az állam szerepének újragondolása már a lazuló diktatúra éveiben is foglalkoztatta a nyitottabb döntéshozókat, s az állampárti időkben is voltak olyan politikusok, akik – bizonyos keretek és korlátok között – felismerték a kultúrát fenntartó és nem irányító szerepű hatalomnak a fontosságát. Az már akkor is nyilvánvaló volt, hogy bármennyire is szeretnénk, a kultúra nem választható el a politikától, a hatalomnak – az államnak – pedig felelőssége van a kultúra létfeltételeinek biztosításában, ahogy Pozsgay Imre fogalmazott: „más a kultúra és a politikai hatalom természete, de nem kerülhetik ki egymást”.⁹ A szocializmusra azonban nem a kultúra

független zsüri. Aki nem nyert, az magára vessen, bizonyára rosszul pályázott. Vagy hibáztassa a zsürit rossz döntéséért. Hogy összességében az elnyerhető pénz lényegesen kevesebb, mint az ellátandó állami feladat, az többé az érintettek számára sem nyilvánvaló. A pályázati rendszer fedezi az állam észrevétlen visszavonulását a kultúra finanszírozásának területén.” (LÁNYI: *I. m.*)

⁷ *Uo.*

⁸ A Magyar Írószövetséget évekig támogatta a likviditási problémákat áthidaló kölcsönökkel az egyik neves hazai milliárdos. Munkatársainak személyes közlése szerint állítólag a 2004-es kilépési botrányok idején sok telefonhívást kapott, s egyes véleményformálónak számító értelmiségiek mindent megtettek azért, hogy az ilyen támogatókat minél jobban eltávolítsák a nekik nem tetsző, megbélyegzett szervezettől.

⁹ POZSGAY Imre: *Művelődés, politika, államigazgatás* = UÓ.: *Demokrácia és kultúra*, Kossuth, Budapest, 1980, 357 [a Császtvay István által készített interjú eredetileg a Magyar Hírlap 1978. augusztus 20-i számában jelent meg].

ideológiamentes szabadságának biztosítása volt jellemző, még ha ez a diktatúra bilincseinek lazulásával együtt sokat változott, finomodott is. „A szocialista építkezés kezdetén Magyarországon, amikor a dogmatizmus, a sematizmus eluralkodott, a kultúra és a hatalom kapcsolatát nem annyira kölcsönhatásként, sokkal inkább a politikai hatalom által diktált, zárt folyamatként fogtuk fel, egyszerűen politikai szerepkört tételezve a kulturális alkotásoknak – vallotta Pozsgay. – Nehezen vettük tudomásul, hogy más a művészet és a tudomány, és megint más az – egyébként nélkülözhetetlen – politikai agitáció szerepe a társadalomban.¹⁰ Ez aztán úgyszólván folyamatos konfliktushelyzetet teremtett, gúzsba kötve az alkotók kezét, szegényesebbé tette kulturális életünket, s olykor lehetetlen helyzetbe hozta a politikusokat. [...] Jelenlegi [...] alapelveink közismertek: a kulturális-művészeti tevékenységben a társadalom, a közösség érdekét tekintjük elsődlegesnek, ezért támogatjuk a szocialista szellemű, tartalmú magasrendű kulturális értékek létrehozását; ennek megfelelően értelmezzük az alkotói szabadságot; nem kívánunk közvetlenül beleavatkozni az alkotói folyamatokba; nem támasztunk olyan követelményeket, amelyek idegenek lennének a tudományos vagy a művészi alkotómunkától; nem tartjuk a pártot vagy az államot illetékesnek stíluskérdésekben; az irányításban az adminisztratív eszközök helyett a nyílt elvi viták célravezetőek, éppen ezért ezeket alkalmazzuk elsősorban.”¹¹

Ma is érvényes az a reformszocialista megközelítés, mely szerint az államigazgatásnak fel kell ismernie, hogy „a kultúrát nem ő teremti, de igen *nagy szerepe van abban, hogy megfelelő feltételeket teremtsünk a kultúrának*. Jó színvonalú intézményhálózatot létrehozni, és annak megfelelő működését biztosítani, hatékony irányító munkát végezni, fejlettebb művelődési igényeket ébreszteni, jól tervezni, [...] ez mind-

¹⁰ A politikai agitációt fogalmát mára felváltotta a politikai marketingé, de a folyamatosan militálizálódó, két, egymás közti átjárást meg nem engedő táborra szakadt közéletünkben gyakorlatilag közel az a szerepe, mint az állampárti időben az agitációé volt.

¹¹ POZSGAY: *Művelődés, politika, államigazgatás*, 358–359. Pozsgay írásának folytatása aztán ezeknek a többségében ma is vállalható elvi szempontoknak a semmibe vételéről szól, azaz arról, hogy ami elviekben nagyon szép, azt valójában a hatalom nem akarja alkalmazni, illetve megvalósítani: „Ezzel együtt és ilyen módon vállaljuk, és hirdetjük, hogy a szocialista állam nem mond le a kulturális élet irányításáról, irányítani akarja, s irányítja is a különféle kulturális folyamatokat. Ennek megfelelően természetesen követelményeket is támasztunk és válogatunk is.” (359) Természetesen az, hogy nem értünk egyet a diktatórikus szocialista államhatalom irányítási elveivel és módszereivel, nem jelenti azt, hogy azzal a szélsőséges véleménnyel azonosulnánk, hogy az államnak teljesen le kellene mondania a kulturális élet alakításának (és nem irányításának) jogáról, és hogy az államnak, illetve az államot megtestesítő politikai vezetőknek ne lehetnének a kormányzásban kimutatható, jól kitapítható irányváltásokat igazoló értékpreferenciái. Csak mindezt a demokratikus keretek között, demokratikus kontroll és a kulturális élet önrendelkezési jogainak és belső törvényszerűségeinek tiszteletben tartása mellett tudom elképzelni. Ebben az értelemben a mai, demokratikus körülmények között is igaz lehet Pozsgay azon megállapítása, hogy „az államigazgatás a kulturális élet értéktermelő szerepét, illetve e funkció kiteljesítését egyáltalán nem képes segíteni, ha neki magának nincs megfelelő értéktudata” (362).

mind államigazgatási feladat is, egészen a nélkülözhetetlen, s egyáltalán nem látványos mindennapi ügyintézésig, amelyet ha lelkiismeretesen és hozzáértéssel végzünk, nagyon is közvetlenül járul hozzá az értékteremtéshez, s a kultúra értékre-remtő funkcióinak megvalósulásához.”¹² Mindez ahhoz is szükséges, hogy minél többen és minél egalitáriusabb módon juthassanak hozzá a kulturális javakhoz, hiszen „az igazságosság vagy méltányosság a kultúra terén nem azt kívánja tőlünk, hogy a szépre, a jóra és az igazság mibenlétére nézve minden egyéni választást a maga jogán egyenlőképpen tiszteletre méltónak ismerjünk el, hanem azt, hogy a saját érintettsége mértékéig mindenki illetékes résztvevője lehessen a hagyomány értelméről zajló kulturális párbeszédnek, és hozzáférhessen az illetékes részvételhez nélkülözhetetlen közjavakhoz – a műveltséghez”.¹³

Az államnak tehát elsőként is fel kell ismernie a kultúra jelentőségét, túl azon, hogy a kultúra hatalmi kérdés is. „Ha az állam felismeri a kultúra fontosságát, még mindig kérdés, hogy milyen formában támogatja – írja Rapp Zoltán az Élet és Irodalom hasábjain. – Az örök konfliktus forrása ezen a téren, hogy mennyire szólhat bele a megbízó a születendő művészeti vagy irodalmi alkotásba. A művész mindig igyekszik megőrizni szuverenitását, nehezen viseli a beleszólást.”¹⁴

Az állam többféle szerepet is betölthet a kultúra finanszírozásában. Az egyik megközelítés, Kuti Éva és Marsall Miklós Harsányi László jelenlegi Nemzeti Kulturális Alap-elnök által is idézett tanulmánya szerint négy megközelítés lehetséges:

„a) *Rásegítő típusú magatartás*: a liberális szerepfelfogás, az állam közvetlenül nagyon kis mértékben vesz részt a kulturális intézmények működtetésében, a kultúrátámogatás módja a non-profit szervezeteknek és a magánadományoknak nyújtott adókedvezmény.

b) *Mecénás típusú állami magatartás*: van közvetlen állami támogatás is, de az szigorúan a kormányzattól független szervezeteken keresztül valósul meg.

c) *Menedzser típusú gyakorlat*: az állam intézményeket tart fenn, másokat szubvencionál. Miközben tiszteletben tartja a művészi autonómiát és a befogadói szuverenitást, maga is jelentős mértékben megjelenik a kulturális piacon, hol vevőként, hol pedig finanszírozóként.

d) *Művezető állam*: az állam igyekszik a kulturális folyamatok minden fázisát ellenőrizni és irányítani, az irányítás meghatározó módon politika- és ideológiavezérelt.”¹⁵

¹² *Uo.*, 362–363.

¹³ LÁNYI: *I. m.*

¹⁴ RAPP Zoltán: *Állami finanszírozás*, Élet és Irodalom 2006/17. [www.es.hu/pd/display.asp?channel=AGORA0617].

¹⁵ KUTI Éva – MARSALL Miklós: *Az állam szerepe a kulturális szférában*, Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1990 (idézi HARSÁNYI László: *A magyar kulturális szféra makrogazdasági jellemzői = Kultúra-gazdaságtani*

Mint azt a korábbi Pozsgay-idézetekből láthattuk, s miként azt Harsányi László is kiemeli, a szocialista diktatúra időszakában a „művezető gyakorlatból lassú elmozdulás történt a menedzser típusú felfogás felé, majd a rendszerváltozást követően egy kevert modell alakult ki, amelyben a menedzser típusú felfogás keveredik a mecénási gyakorlattal”.¹⁶

A rendszerváltoztatás utáni baloldali politikusok és a mögöttük álló liberális közgazdász értelmiségiek az állam kultúrátámogató szerepének minimalizálására törekednek, párhuzamosan azzal, hogy az állam pozícióit valamennyi, de elsősorban a gazdaságirányítás területén gyengíteni akarják. Mindezt – dogmatikus módon – kényszerű és szükségszerű, egyedül üdvös és logikus lépésnek állítják be: „az állami szerepvállalás jelentős változtatási és változási hullámai egybeestek az állam szerepéről vallott általános felfogás módosulásával és az elvi megfontolásokon túlmenően együtt jártak az állami szerepek kényszerűen radikális csökkenésével is” – írja Harsányi László.¹⁷

Mivel a Kuti–Marsall-féle felosztás szerinti tiszta modell csak az elméletben létezik, hiszen még a hazai liberálisok is – ha a pillanatnyi politikai érdekük úgy kívánja – szívesen használják fel az állami és önkormányzati hatalmukat a kulturális folyamatok ellenőrzésére és irányítására (s bizonyos esetekben, kivált az oktatáspolitikában ez náluk is politika- és ideológiavezérelt), ezért sokkal inkább célravezetőbbek azok a megközelítések, amelyek az állam szerepét a lehetséges kultúra-fenntartói pozíció felől vizsgálják meg. Lányi András szerint „az úgynevezett kulturális szolgáltatásoknak az állam a közjó képviseletében tulajdonosa, megrendelője vagy támogató mecénása lehet”.¹⁸ Ezek egy demokratikus politikai környezetben jól megférnek egymás mellett, az erős, felelős állam egyik lehetséges szerepről sem mondhat le. Az állam azonban csak egy absztrakció, nem működhet jól a közösségért el-

tanulmányok, szerk. Daubner Katalin – Horváth Sándor – Petró Katalin, Aula, Budapest, 2000, 155–156).

¹⁶ HARSÁNYI: *I. m.*, 156.

¹⁷ *Uo.* Miközben a kulturális élet szereplői valószínűleg széles körben egyetértenek abban, „hogy a művezetői szerepben fellépő államra senki sem tart igényt” (RAPP, *I. m.*), méghozzá abban az értelemben, hogy az állam ideológiai alapon ne vezérelje a kultúrát, aközben azzal is szembe kell néznünk, hogy a liberálisok államleépítő tevékenységének köszönhetően „a semleges állam megvalósíthatatlan eszméjéből a céltalan állam valósult meg” (LÁNYI: *I. m.*). A konzervatív megközelítés szerint az államnak lehet, sőt kell is hogy legyen érték közvetítő szerepe, értékpreferenciái pedig érvényesülhetnek a kultúra támogatásában is. Az elmúlt közel két évtized ugyanakkor azt is megmutatta, hogy a liberális vezetésnek is vannak a finanszírozásban megmutatózó értékpreferenciái, csak ezek indoklásánál mindig megtalálják az ideológiai, a piaci magyarázatot, ráadásul a politikai befolyásukkal a háttérben gyakran jól kitapintható, jelentős médiafelületet is jelentő üzleti érdekeket is szolgálnak, gondoljunk csak Bozóki András rövid életű miniszterségének PANKKK programjára.

¹⁸ LÁNYI: *I. m.* (kiemelés tőlem – L. S. L.)

hivatott, a közösségi érdekeket a magánérdekek elé helyező vezetők nélkül, akik számonkérhetők a döntéseikért és tetteikért. Éppen az állam absztrakt természete miatt is értelmezhetetlen az a hazai liberális dogma, hogy az állam nem jó tulajdonos, nem jó gazda, hiszen valójában csak az az állam nem jó tulajdonos, amelynek a vezetői nem jó vezetők. Miként a magánszektorban, úgy az állami vállalatokat, de még a nagy kulturális ellátó- és kiszolgálórendszereket is a tulajdonosok által kinevezett vezetők, a menedzsment irányítja. Miért lenne az állam rosszabb tulajdonos, mint egy nagyvállalat esetében a kinyomozhatatlan részvényesek köre? Itt is, ott is a korrekciók megtételéhez ki lehet kinevezni új vezetőket, s gazdasági stratégiát váltani. Bizonyos esetekben, így a kulturális intézmények jelentős részénél is az állam jobb tulajdonos, mint a magánszektor, hiszen „a hatékonyság nem egyedül a profitra való törekvés, függvénye, nem egyedül a tulajdonosi érdek által meghatározott”,¹⁹ miként a gazdasági szektorban.

A pályázati rendszer egyedüli üdvözítő megoldásként való beállítását, mindenekfelettségének erőltetését nemcsak az állam felelősségének növelése érdekében kell beszűntetni, hanem azért is, mert be kell látni, hogy egy ilyen kis országban, ahol egy-egy szakterület szinte minden meghatározó szereplője személyesen ismeri egymást, nagyon nehéz jól működő döntési rendszert létrehozni. Azaz feloldhatatlannak tűnik az az ellentét, hogy „minél több a szakember a döntéshozó testületben, annál inkább befolyásolják őket szakmai elfogultságok, csoportérdekek. Minél függetlenebbek az elbírált terület érdekviszonyaitól, annál kisebb a terpismeretük, kétségesebb szakmai kompetenciájuk.”²⁰ Minél nagyobb egy ország, minél szélesebbek egy nemzeti kultúra emberfőkben, pályázati és projektszámokban is absztrahálható keretei, annál kisebb mértékben fogják a döntéshozó testületben ülő szakembereket befolyásolni a saját szakmai elfogultságaik, csoportérdekeik. Ebben ez a megközelítésben azt is ki merem jelenteni (bizonyos sikeres pályázatok esetében tapasztaltam is), hogy az Európai Unió egyes kulturális pályázatainak akkor jelentenek igazi segítséget a jelenleg a hazai pályázati rendszerben folyamatos hátrányt szenvedő alanyoknak, ha a döntéshozatal nem Budapesten, hanem Brüsszelben, de szakértői körben történik, mert így a pályázó személye és hovatartozásának megítélése nem tolikodik a pályázatának szakmaisága, művészeti vagy tudományos értéke elé. Ugyanakkor Magyarországon nagy szükség lenne arra is, hogy a nemzeti szintű kulturális pénzalapok a jelenleginél jóval nagyobb részét osszák el helyben, lehetőleg a még belátható megyei (és nem regionális) szinten, mert a jelenlegi rendszerben a vidéki kulturális centrumok és alkotók érzékelhető

¹⁹ SOLT Katalin: *Állami tulajdon és privatizáció a kultúra területén = Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*, 187.

²⁰ LÁNYI: *I. m.*

hátrányban vannak a központi pályázati pénzek megszerzésekor. Sajnos amiatt, hogy vidékre kevesebb forrás jut, mint a fővárosba, csak álmódozhatunk a szükséges kulturális decentralizációról, azaz a nagyvárosok a jelenleginél színesebb, gazdagabb, pezsgőbb és kevésbé belterjes kulturális centrumokká válásáról.

Éppen ezért a pályázati rendszer többszörös korrekcióra szorul. Hosszú távon valamennyi területen (nem csak a kultúrában) át kell gondolni a prioritásokat, s olyan pályázatokat kell kiírni, amelyek valóban jogos, meglevő társadalmi igényeket szolgálnak, a kultúra, a művészet esetében pedig az alkotó függetlenségének a tiszteletben tartása mellett az alkotás feltételeit biztosítják, nem pedig annak irányát és témáját szabják meg. (Persze ez nem azt jelenti, hogy ilyen pályázatokra nincs szükség, bizonyos esetekben éppen hogy így kell történnie, például a művészeti életet gazdagíthatja, művészeket megrendeléshez, s így megélhetéshez juttathat, ha egy önkormányzat a település neves szülöttjének a szobrát pályázati formában készítteti el. Ugyanakkor az ilyen témát, tartalmat megjelölő esetekben is fontos, hogy a nyertes pályaműveket szakértői és ne politikai testületek döntsék el, ne a polgármester vagy pár hangadó polgár véleménye, ízlése legyen a meghatározó.)

A programok, művek létrejöttének támogatása érdekében tehát fent kell tartani a pályázati rendszert, de miként azt Lányi András 2005-ben megfogalmazott javaslataiban is olvashatjuk, a teljesítmények versenyét ki kell terjeszteni „a döntéshozókra – a pénzosztás jogát lehetőleg versenyhelyzetben lévő testületekhez telepítsék; a zsűrik tagjainak személyi felelősségét növelje a döntéshozatal, célkitűzés és értékelés folyamatának következetesen érvényesített nyilvánossága; a tervek és ígéretek versenyét a pályázó által korábban nyújtott teljesítmény értékelése egészítse ki vagy váltsa fel (ami nem tévesztendő össze az utófinanszírozással, amely általában képtelen helyzetet teremt); az összemérhető teljesítmények mérésére dolgozzanak ki komplex – természetesen nem gazdasági – mutatókat, melyek alkalmazása a zsűrik munkáját megkönnyíti és kiszámíthatóbbá teszi, az egyedi és összemérhetetlen minőségek értékelésére ellenben ne próbáljanak formális mutatókat alkalmazni; ne a pályázatok elkészítését tegyék egyre körülményesebbé, és ne a döntéshozatalt lassítsák, hanem a döntéshozók kiválasztását: ezzel kapcsolatban a hosszadalmas mérlegelés, az érintettek széles körének bevonása bőségesen megtérül; korlátozzák a pályázati bürokrácia rémuralmát, egyszerűsítsék az adatszolgáltatási követelményeket”.²¹

Török András, a Summa Artium Kht. vezetője szerint viszont az állami és az önkormányzati költségek elérte a határait, és mivel az adókat előbb-utóbb csökkenteni kell, és „legfeljebb a szinten tartás jöhet szóba”, a pályázati rendszer ese-

²¹ Uo.

tében még az is gondot okoz, hogy „a jó szándékú botrányszerű magatartás jegyében a kurátorok túl sok célra adnak túl keveset”. Szerinte az EU-tól sem várható érdemi segítség, mert ugyan a kulturális infrastruktúra bővítését finanszírozhatják, „de azok fenntartása hazai pénzt von majd el valahonnét”.²²

Meg kell szüntetni a nagy állami intézmények, közgyűjtemények alaptevékenységének pályázati függőségét; hovatovább már ott tartunk, hogy a szakminisztérium, illetve annak egyes osztályai is pályáznak a minisztérium által fenntartott (köz)alapítványokhoz, alapokhoz, hogy bizonyos programokat meg tudjanak rendezni. A civil szektor esetében a jelenleginél is erőteljesebb distinkciót kell tenni a működési és a program-alapú finanszírozások között, s a működési támogatások esetében nem feltétlenül csak a pályázati út az üdvözítő. Ebben az esetben is azzal a „trükkel” szembesülhetünk, amit Lányi az állami fenntartású intézmények esetében már említett.²³ Például 2005-től az állam folyamatosan arra tesz kísérletet, hogy a nagy társadalmi szervezetek működési támogatása a költségvetésből kikerüljön (ahol különben a minisztérium keretein belül szintén folyt pályáztatás), és fokozatosan az erre a célra létrejött Nemzeti Civil Alaphoz kerüljön át. Ennek az a következménye, hogy jelentős forrásokat vonnak ki, hiszen az NCA-nál az elnyerhető éves támogatás maximális mértéke csupán töredéke a nagyobb szervezeteknek korábban nyújtott támogatásának. Kifejezetten problémás ez azon szervezetek esetében, amelyek bizonyos közszolgálati szerepek önként vállalásával tehermentesítik a minisztériumot, az államot vagy a székhelyük szerinti önkormányzatot: ezek a szervezetek akár jól körülhatárolt közszolgáltatási szerződés keretében is kaphatnák a működésükhöz elengedhetetlen forrásokat. A diktatúra idején alakult, vagy annak egyes időszakaiban támogatott nagy szervezetek közül a legtöbb túl van már azon a traumán, amelyet számukra a rendszerváltás s az azzal együtt járó szerep- és jelentőségvesztés, valamint az országra zuhant vadkapitalizmus káros hatásai jelentenek, így jelenlegi válságukat elsősorban anyagi ellehetetlenítésük okozza. Megfelelő források biztosítása mellett tevékenységük is felvirágoztatható volna. A források elosztásánál most is érvényesülnek politikai szempontok, célok, egyes nagy állam intézmények jelenlegi látványos sikerét sem lehet kizárólag az új vezetők rátermettségével, menedzserszemléletével magyarázni, mindez elképzelhetetlen volna éppen az őket és intézményeiket felfuttatni akaró minisztériumi vezetés anyagi támogatása, garanciavállalásai nélkül. A társadalmi szervezetek vergődését vizsgálva ne felejtjük megjegyezni, hogy a rendszerváltás pillanatában a kulturális élet konszolidációja és kárpótlása teljesen elmaradt, ez máig ható igazságtalanságokat és

²² Idézi NAGY: *I. m.*

²³ Lásd a 6. jegyzetet.

versenyhátrányt eredményezett. Kellő politikai akarattal ezen még a rendszerváltoztatás után húsz évvel is lehet és véleményem szerint kell is változtatni: azoknak a szervezeteknek, amelyeknek például a korábban támogatásként kapott vagyont elvették, vagy vagyonuk valamilyen formában az állam kezébe került, lehet olyan vagyonelemeket átadni, amelyek vállalkozói alapon történő működtetése megtermeli a nonprofit tevékenység forrásait. Így egy egyszeri nagyobb kiadással, egyfajta kulturális konszolidációval még az is elképzelhető, hogy az állam fokozatosan kivonul egyes területekről, de enélkül ez megengedhetetlen. A támogatási rendszer ilyen típusú problémáit különben már a liberális szakpolitikusok is kezdik felmérni, Pető Iván például azt nyilatkozta a Magyar Írószövetség közlőgyűlése kapcsán, hogy „a mai körülmények között is – indokolhatónak látom az ilyen típusú szervezetek működésének közpénzekből történő támogatását, hiszen a kultúra nem pusztán piaci termék, és a kultúrának, működésének része az Írószövetség-típusú szervezetek léte”.²⁴

Az utóbbi évek több vitájában is kiemelték a túlzott bürokrácia lebontásának szükségességét, amely jelenleg csak a tisztviselői kar és a politikai szereplők felelősségének csökkentését szolgálja. Nálunk azonban az egyszerűsítés nem a bürokrácia csökkentését jelenti: a második Gyurcsány-kormány az adórendszert kívánja egyszerűsíteni. Miközben erre valóban szükség van, az egyszerűsítés egyik áldozata éppen a kulturális élet lehet, hiszen a tervek között annak a kulturális járuléknak az eltörlése is szerepel, amelyik – a fent említett pályázati anomáliák ellenére is – forrásokat jelentett a magyar kultúrának.²⁵

A támogatási rendszernek a jövőben a működési és a projekt/programfinanszírozás mellett nagyon hatékonyan kellene figyelmet fordítania a művek olvasókhöz, nézőkhöz, a befogadókhöz, könyvtárakba, közgyűjteményekbe juttatására. Lányi András szerint „az állami művészeti mecénatúra elsősorban az alkotások létrejöttét támogatja, s nem fordít figyelmet arra, hogy a művek eljussanak a közönséghez. Ez művészeti életünket tökéletesen belterjessé teszi”.²⁶ Ez részben igaz, mégis azt vallom, hogy az államnak a jelenlegi ösztöndíjrendszert szélesítenie kell, így biztosítva a nyugodt alkotás feltételeit. Az alkotások létrehozását célszerű volna úgy támogatni, hogy az állam a kész műveket – szakmai zsűrizés, tehát kuratóriumi döntés után – felvásárolja, s ezáltal segíti a közönséghez való eljutásukat. Olyan állami programokat kell tehát beindítani, mint amilyen korábban a Soros Alapítvány azon könyvtámogatási pályázatsorozata volt, amelyek úgy segítették a kiadókat a

²⁴ *Kívülről hogyan látja?*, MIT [a Magyar Írószövetség Tájékoztatója] 2007/1. (közgyűlési különszám), 16.

²⁵ Lásd *Indexen a jövő évi adócsomag-tervezet*, <http://index.hu/gazdasag/magyar/pakk070905/> (2007. szeptember 5.).

²⁶ LÁNYI: *I. m.*

művek nyilvánosságra hozásában, hogy bizonyos mennyiségű példányt a könyvek-ből megvásároltak, s azt ingyen a fővárosi és vidéki könyvtárak széles köréhez juttatták el. Természetesen a Soros Alapítvány – magánalapítványként – azt is megtehetette, hogy a művek kiválasztása esetén az alapítványt irányító és segítő szűk szakmai kör esztétikai, politikai, ha tetszik: ideológiai preferenciáit minél jobban érvényesítette, s mivel ezt nem az állam tette meg, ráadásul a kuratóriumi döntések a liberális értelmiség értékvalasztásaival többé-kevésbé korreláltak, senki sem tiltakozott ellene (pedig egyeseknek ezek a pályázatok – a jó modell ellenére – is komoly versenyhátrányt jelentettek). Ez a modell természetesen több művészeti ágban működőképes lehet, de a kuratóriumi rendszerről korábban leírtak korrigálására itt is figyelni kell.

Az NKA Szépirodalmi Kollégiumnak könyvtámogatási stratégiájában az utóbbi években egy pozitív fordulat mindenképpen megfigyelhető: külön figyelmet fordítanak a szerzői honoráriumokra, ezért az elnyert összeg egy részét kötelező a kiadónak erre fordítania. Bár a kiskapuk megtalálásában igen kifinomult eszközzel rendelkező, a túlélésre berendezkedett kiadók – a könyv megszületésében érdekelt szerzővel összekacsintva, s javarészt kényszerből – ezt a rendelkezést is ki tudják játszani, de a döntéshozói szándék akkor is dicséretes. Ugyanakkor mögötte van sajnos az a szempont is, hogy így a szerzőknek (papíron) kifizetett tiszteltdíjak után jelentős mértékű járulékok jutnak vissza az államhoz, bizonyosan több, mintha költség számlával, 5 százalékos áfát tartalmazó nyomdász számlával számolna el a pályázó.

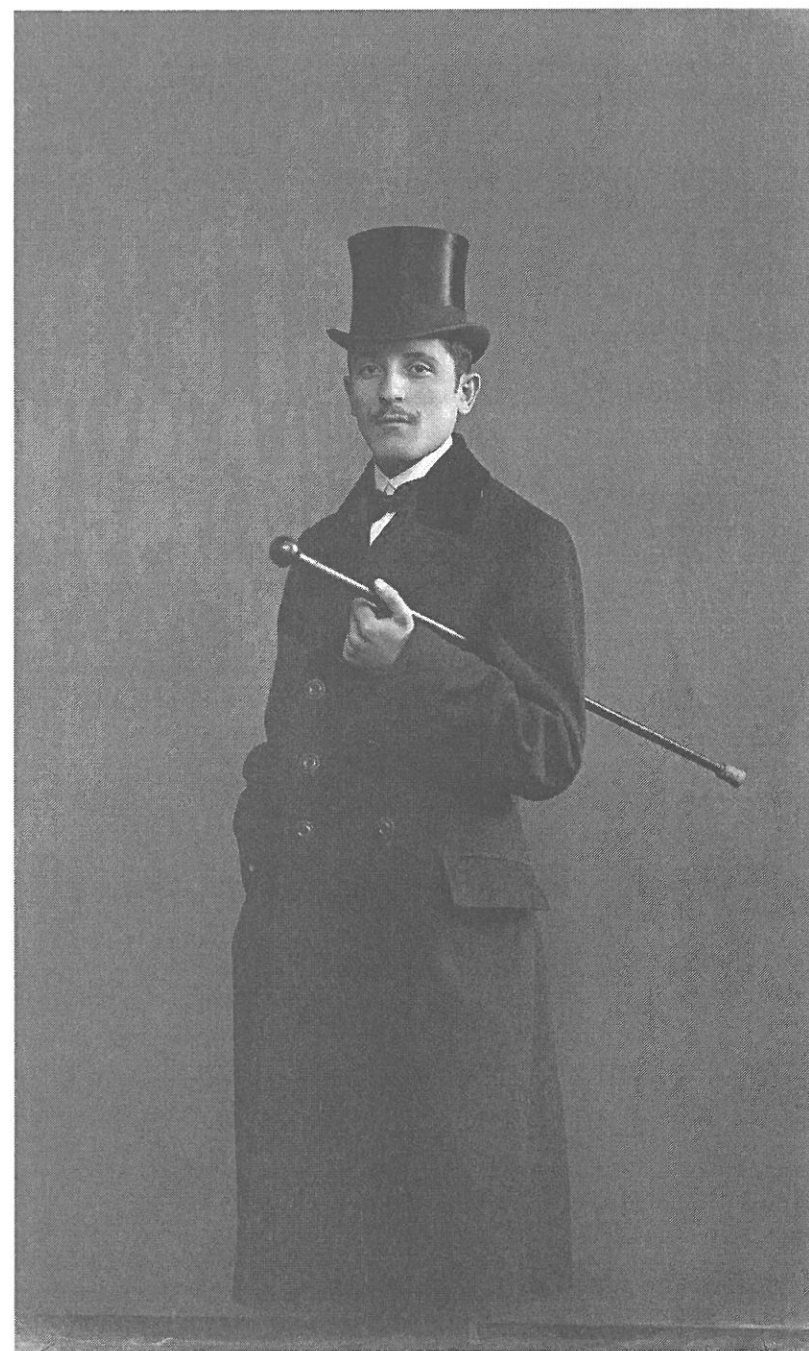
Folytathatnám a sort számos olyan terület részletes elemzésével, ahol az államnak szerepet kell vállalnia, például a magánmecenatúra kiteljesedéséhez szükséges jogi és pénzügyi környezet kialakításában, a független köztisztviselői pálya megerősítésében (ami hozzájárulhat a rendszer, a kultúra fenntartásának igazságosabb működtetéséhez), a kulturális és tudományos intézmények autonómiájának jogi biztosításában, a kulturális javak fogyasztói hozzáférhetőségének igazságos, a tényleges javakat és a valós igényeket figyelembe vevő biztosításában,²⁷ a pályázati rendszer és a támogatott művek a jelenleginél szélesebb nyilvánosságának megteremté-

²⁷ „A közszolgálati rádió és televízió [...] belső újraelosztást valósítanak meg kulturális-civilizációs értékek és a társadalmi nyilvánosság elveinek érvényesítése érdekében. (A televíziót, rádiót ezért nevezik nemegyszer a legtágasabb ingyenes mozi-, színház- vagy koncertteremnek.) A közszolgálati médiumok ily módon válhatnak az ország legnagyobb kulturális közvetítő szervezeteivé, s egyben a kulturális piac jelentős megrendelőivé. Vitathatatlan, hogy kulturális és életmódmintákat közvetítő, továbbá mecénási, megrendelői szerepük okán, valamint a rendkívül széleskörű, szinte ingyenes fogyasztói hozzáférhetőség miatt a kormányzati kulturális politikának megkülönböztetett partneri figyelemmel kell fordulnia a közmédiák felé.” (BAÁN László: *Kultúra és gazdaság Magyarországon*, Média + Print, Budapest, 1997, 86–87.)

sében, ami egyben a teljesítmények ellenőrzéséhez is hozzájárulhat. A célként kitűzött feladatok megvalósítása látszólag csak hatalmi pozícióból lehetséges, ennek megszerzése azonban bizonyos versenyt feltételez. A verseny tisztaságához esélyegyenlőség kellene, amihez elengedhetetlen a médiafelületek használatának újr szabályozása, hogy a szereplők azonos esélyekkel vegyenek részt a versenyt erőteljesen befolyásoló médianyilvánosságban. Ezt az újr szabályozást is csak hatalmi pozícióból lehet megtenni, ami az uralkodó elitnek nem érdeke. Tehát a kör bezárul. Ugyanakkor magunkba is nézve, a saját céljainkat is vizsgálva ne felejtjük el azt, amire Bertrand Russell a hatalom és az erkölcsiség viszonyát feszegetve már a harmincas években figyelmeztetett: „A célok tekintetében megnyilvánuló ellentéteket nem lehet a tudományos nézeteltérések módján a tényekre való hivatkozással feloldani. [...] A gazdasági és a katonai hatalom csatasorba állíthatja a propagandát. A verseny egész egyszerűen a hatalomért való küzdelem. Bármely hitvallás eszközzé válhat egy csoport vezető szerepe érdekében, még az is, amely az egyenlőséget hirdeti.”²⁸ Tevékenységünket, legyen mögötte akár széles társadalmi igény, vagy csak szűkebb, ugyanakkor akceptálható kisebbségi csoportérdek, annak tudatában kell folytatnunk, hogy a politikai, etikai, kulturális viaskodásban a hatalom csupán eszköz lehet, és nem cél. Ez elengedhetetlen feltétele a sikernek, illetve a hatalom megtartásának is. És akkor talán előbb-utóbb azok is belátják, hogy nem csak egyféleképpen lehet látni a világot, akik erről éppen bennünket akarnak meggyőzni, akik harsány könyvborítóikról is ezt üzenik: There is always more than one way of looking at the world.²⁹

²⁸ Bertrand RUSSELL: *A hatalom. A társadalom újszerű elemzése*, Typotex, Budapest, 2004, 158–159.

²⁹ Bozóki András volt kulturális miniszter ezen mondat előtt van lefényképezve az *Ars politica* című, minisztersége idejét is összefoglaló könyvének a borítóján (Jószöveg Műhely, Budapest, 2007).

Férfi cilinderben, sétapálcával (Ferentzy Lukács felétele, 1900 körül)